

JOSEF HAVLÍČEK:

Trestní právo a státní formy.

Naše trestní právo jest jako všechno právo výsledkem tisíciletého vývoje. Tak jako věčný proud času měnil a mění vše, co jest lidské, jazyk národů, jejich náboženství, jejich názory společenské a mravní, tak ustavičně vytvářel a přetvářel obsah a rozsah trestního práva, t. j. ony předpisy, jimiž porušení právního řádu bylo stíháno trestem. Sledujeme-li dějiny trestního práva, podíváme se klikaté cestě, jíž prošlo: od soukromé a krevní msty, od prvků náboženského usmíření, přes pokutu danou postiženému, přes fredum, v němž již jest zárodek veřejného trestu, až do nynější ryze veřejné povahy trestu. Zdá se nám nyní nepochopitelným, že po dlouhá staletí osoba, postižená trestným činem, uplatňovala proti obžalovanému toliko soukromé právo na trest hrdelní či tělesný. Ještě v trestním právu Justiniánově, ba i v zemských a městských právech středověku jest trest záležitostí veřejnou i soukromou zároveň. Teprve vliv kanonického práva a vzrůstající se státní moc stále více protlačují veřejnou povahu trestu, až posléze státní moc úplně se zmocňuje trestního práva. V tomto vývojovém stupni začíná i forma, jíž státní moc jest organisována, značnou měrou spoluurčovati obsah trestních ustanovení, jinými slovy, každá státní forma vybavuje množství zájmů, jež jsou jí zvláště blízké, zvýšenou ochranou trestní. Macchiavelli ve svém *Principe* nahradil Aristotelovo trojí dělení státních forem dělením dvojitým, postaviv proti monarchii (principátu) republiku, dělení toto pak v podstatě ovládlo pozdější nauku státní. Jaký tedy byl a jest vliv státní formy monarchické a republikánské na trestní právo?

Předem nutno vycházeti z toho, že základní myšlenky etické, vtělené v trestní právo, daly tomuto právu již v nejstarších dobách určitý obsah, jehož podstata se postupem věků měnila jen málo, jakési pevné jádro, železný základ, »eiserner Bestand«, jak to případně nazval C. Stooss.¹⁾ Již trestní zákon Hammurabiho

¹⁾ C. Stooss, *Lehrbuch des Strafrechtes*, Wien 1912, str. 19.

(2250 r. před Kristem) chrání tělo a život, svobodu a čest, rodinu a jmění, tedy nejdůležitější statky, s nimiž se setkáváme později ve všech trestních zákonech, necht' byly vydány za jakékoli formy státní. Ony zvláštní zájmy, na jejichž zvýšené ochraně záleželo monarchické státní formě, leží mimo tento železný základ trestního zákona. Jest to především posvátnost, nedotknutelnost a neodpovědnost osoby monarchovy. Panovník, jenž sám byl vyňat z trestní moci státní, požíval nejvyšší její ochrany. Není bez zajímavosti, že *crimen majestatis*, jak se jeví v původní podobě, nebylo urážkou jednotlivce, nýbrž urážkou majestátu římského lidu, teprve Tiberius z něho vytvořil pojem zcela nový, urážku osoby Caesarovy. Římský principát stal se základem evropských království, stejně jako spojoval Augustus ve svých rukou nejdůležitější státní úřady, byl i pozdější absolutní panovník východiskem všech státních funkcí. Proto jakýkoli útok na jeho život, čest a vážnost stál pod nejtěžší hrozbou trestní. Urážka veličenstva splývala v absolutních monarchiích v jedno s velezradou. *Constitutio Criminalis Theresiana* (1769) znala v čl. 61 toliko jedinou skutkovou podstatu, *crimen laesae majestatis et perduellionis*. Těmuž privilegovanému postavení těšila se osoba panovníkova i v konstitučních monarchiích. Až do 28. 10. 1918 mohl se v oblasti trestního zákona z roku 1852 dopustiti velezrady podle § 58 a tr. z. každý, »kdo něco podnikl, čím by osoba císařova byla poškozena neb ohrožena na těle, zdraví aneb svobodě«. Shodně kvalifikoval trestní zákon čl. V/1878 v oblasti slovenské útoky na tělesnou integritu královu (§ 126). Porušení úcty k císaři určitými projevy v zákoně vypočtenými bylo zločinem urážky veličenstva (§ 63 tr. z. 1852) a jak nesmírně byla tato skutková podstata rozšiřována, o tom podává důkaz rozhodnutí vídeňského kasačního soudu, dle něhož byly urážkou veličenstva i hanlivé výroky o jubilejní medaili, pronesené s ohledem na císařský akt propůjčovací. Trestní zákon čl. V/1878 upravil urážku krále co přečin (§ 140). Podněcování k opovržení a k nenávisti proti osobě císařově bylo podle § 65 a tr. z. z 1852 zločinem rušení veřejného pokoje. Monarchie však se nespokojila zvláštní ochranou cti a vážnosti císařovy, nýbrž trestala jako zločin i urážku členů císařské rodiny (§ 64 tr. z. z 1852), judikatura pak toto ustanovení vztahovala nejen na členy živé, ale

i na dávno mrtvé, ba i v útocích na císaře Rudolfa Habsburského co předka dynastie byl shledán tento zločin. Jest samozřejmo, že i vladařská práva panovníkova byla nadmíru cenným objektem ochranným a jakýkoli útok na ně byl již velezradou. (§ 58a tr. z. 1852, § 126 čl. V/1878.) Císařství jako vládní forma i jako jednotný státní svazek či obvod zemí bylo rovněž chráněno trestním ustanovením o velezradě (§ 58b, c, tr. z. 1852), podněcování k opovržení a k nenávisti proti nim bylo dle § 65a téhož zákona zločinem rušení veřejného pokoje. Stačí poukázati na nekonečnou šíři skutkové podstaty velezrady, na ono monstrosní »kdo něco podnikne«, aby z toho vyniklo, s jakou bezohledností monarchie sahala po tak ostrém nástroji sebeobrany, jakým jest trestní právo. Ježto v osobě panovníkově se sbíhaly všechny funkce státní, dostalo se jejich vykonavatelům v počátku vývoje zvýšené trestní ochrany proto, že byli služebníky panovníkovými (viz ochranu císařské armády, císařského loďstva, c. a k. aneb c. k. úřadů). S monarchickou myšlenkou souviselo i zvláštní trestně právní postavení některých stavů, na př. důstojníků jako zvláštních ochránců a podporovatelů monarchického systému. Užili-li důstojníci proti útokům na svoji čest příslušných zbraní, bylo to zvláštní polehčující okolností po př. dokonce důvodem rušícím trestnost (§ 114 lit. d voj. tr. z.). Vedle těchto výsadních ochranných předmětů, jež přímo souvisely se státní formou, můžeme v trestních zákonech monarchických období zjistiti veliký okruh chráněných zájmů, jež, ať přímo či nepřímou, sloužily podpoře monarchické myšlenky a jichž si proto monarchie zvláště vážila. Lze připustiti, že na vytyčení těchto zájmů měly vliv i určité společenské názory a určitá kulturní úroveň, obojí však bylo s monarchií úzce spjato. Panovníci odvozovali svoji moc od Boha a byli proto nemilosrdni v trestání náboženských přečinů. Theresiana trestala smrtí rouhání se Bohu, neboť ono jest »das erste und ärgste Laster«, rouháním byla jí i krivá přísaha. Ještě osvícený Josef II. rozhodl, aby rouhání se Bohu bylo vyšetřováno criminaliter, rouhače však bylo míti za blázna či opilého člověka a jako takový měl býti až do svého polepšení zavřen a uložena mu těžká práce s pocty. Přísnými tresty bylo stiženo smíšení se s nevěrci, rozšiřování nevěry, značně rozšířena ochrana učení, zvyků a zařízení církví aneb náboženských společností

zákonem uznaných. Vliv náboženský jest patrný i ve zvýšené trestnosti pohlavních deliktů. Konstituční monarchie byla ochránkyní soukromokapitalistického řádu a proto i právní pojem vlastnictví se octl pod speciální sankcí trestní. (Kasační soud ve Vídni spatřoval ve výrocích, pronesených na sociálně-demokratické schůzi na téma »Křesťanství a socialismus« pokus, aby byly zviklány právní pojmy vlastnictví.) Pokud jde o právní postavení jednotlivého státního občana, tu byl tento v absolutní monarchii bez ochrany vydán státní moci, teprve v konstituční monarchii měly mu deklarace obecných práv státních občanů, pojaté formou více méně slavnostní do ústavních listin, zabezpečovati oblast svobody. Trestní zákony, obzvláště ony z doby novější, stíhají sice porušení osobní svobody, práva domovního, tajemství dopisního a telegrafního veřejným úředníkem, všechny tyto trestní předpisy stávají se však málo praktickými, naproti tomu garantovaná osobní práva občanova mohla býti a skutečně byla omezena zákony, jež vytvořily množství nových skutkových podstat. Poněkud lepší bylo trestně právní postavení občana, povoláného v konstituční monarchii k tomu, aby jako zvolený představitel lidu bral podíl na zákonodárství a kontrole správy. Neměla-li konstituce zůstatí pouze na papíře, nezbylo, než členy zákonodárských sborů zbaviti odpovědnosti trestní, když šlo o hlasování a výroky jich u výkonu povolání. Jak rozdílně však trestní právo konstituční monarchie pohlíželo na oba ústavní činitele, vychází z malého příkladu: slovní urážka císaře byla podle trestního zákona 1852 zločinem, slovní urážka říšské rady aneb zemského sněmu pouhým přestupkem podle čl. V zák. č. 8/63. Bylo by velmi poučné, stopovati vliv monarchické státní formy po celé oblasti trestního zákona, leč přesahovalo by to úzký rámeček tohoto pojednání. Z hořejšího stručného náčrtu jest zřejmo, jak monarchie všech dob velmi vydatně a beze skrupulí užívaly trestního práva k udržení monarchické myšlenky a státního a společenského pořádku. Jestli se přesto neudržely, plyne z toho jako poučení, že i trestní právo musí pozbyti veškeré své moci tam, kde se rozchází s mravním přesvědčením většiny obyvatelstva.

V republice nejvyšší státní moc vychází z lidu. Pomineme formu republiky aristokratické a ihned obrátíme svůj zřetel k typu dnes vládnoucímu, k republice demokratické. V ní souhrn

občanů politicky oprávněných má účast na výkonu státní moci buď přímo (demokracie přímá, bezprostřední), aneb nepřímo prostřednictvím volených zástupců (demokracie nepřímá, běžný její typ: parlamentární). I v demokratické republice jest to trestní právo, které jest v prvé řadě povoláno k tomu, aby svými předpisy zabezpečilo všechny politické právní statky, z nich pak především ústavu jako základ organisace státní. V moderních demokraciích jest proto demokraticko-republikánská forma státu mimořádně důležitým právním statkem, jemuž se musí dostati trestní ochrany nejen před porušením, nýbrž i před ohrožením. Z toho důvodu zaujímá nejintenzivnější útok proti základům státním, velezrada, byť většinou pod jiným názvem, i v republikánských trestních zákonících prvé místo mezi politickými delikty. Její konstrukce bývá ovšem daleko přesnější než za monarchického režimu, osoba panovníkova z ní vypadla, nejde již o chráněný zájem jednotlivcův, nýbrž o společný nejvyšší zájem celku. Již římská republika trestala v *crimen perduellionis* otevřený či skrytý útok na svrchovanost římské lidové vůle. Trestní ochrana ústavních norem byla by však nedostatečná, kdyby neplatila i těm, kteří na základě ústavy byli povoláni k význačným státním funkcím. Činitele tyto, presidenty republiky, předsedy nebo členy vlády, předsedy zákonodárných sborů, nutno chrániti tím spíše, ježto právě oni při vzájemné řevnivosti skupin a stran jsou nejvíce vydáni nebezpečí útoku. Proto republikánské trestní zákony plným právem zahrnují mezi politické právní statky i tělesnou integritu těchto činitelů, stíhajíce jakýkoli útok na ni zvýšenými tresty. Byla nadhozena otázka, má-li se těmto význačným činitelům dostati zvláštní ochrany před útoky na jejich čest. Otázce té nutno přisvědčiti vzhledem k nadmíru exponovanému jich postavení a k rozvášnění politického života, vždyť útoky na jejich čest, jež namnoze nemají jiného účelu než rozeštvání, mohou otrásti důvěrou nejširších vrstev ve stát a v demokratickou myšlenku. Naproti tomu namítají jiní, že takového zvláštního postavení trestně právního by mohlo býti zneužíváno a muselo by vésti k omezení práva kritiky, které jest pilířem každého demokratického státního zřízení. Proto některé trestní zákony přiznávají zvýšenou ochranu před urážkami všeho druhu pouze prezidentu republiky. O všech těchto speciálně ochranných

ustanoveních lze říci tolik: čím více ukázněná a uvědomělá bude demokracie, tím řidčeji nastane nutnost, aby na ochranu ústavních norem a činitelů zasahoval trestní zákon. Ze zvláštního postavení některých význačných ústavních činitelů v demokratické republice plyne, že i trestní jich odpovědnost může býti odchylně upravena, trestní odpovědnost presidenta republiky bývá namnoze omezována na velezradu, trestní odpovědnost členů vlády na případ, že by se v oboru své úřední povinnosti dopustili úmyslného aneb hrubě nedbalého porušení ústavních aneb jiných zákonů. Pokud jde o členy zákonodárných sborů, tu požívají tito v demokratických republikách immunity ve stejném rozsahu jako za monarchie. Ježto v demokraciích jest lid zdrojem veškeré moci, musí býti zabezpečen ve všech svých složkách, nechť jsou národnostní, rasové, náboženské, bezkonfesní atd. Moderní stát demokratický nesmí se dále uzavíratí pokrokovým názorům společenským a mravním, jeho snahou musí býti, aby nové názory byly vyjádřeny i v předpisech trestního zákona. Není možné, aby některé skutkové podstaty, které byly výronem světového názoru před několika sty lety, byly ztrnulým inventářem moderního trestního zákona. Demokratický stát má dále povinnost, aby přiznal trestní ochranu i novým zájmům, pokud si toho zasluhují (na př. právo sociálně slabých, právo pracovní, alimentární atd.). Lid jako nositel justiční výsosti má právo dožadovati se toho, aby byl v měřítku daleko větším než dříve povoláván k účasti na trestním soudnictví (rozšíření instituce porot a kmetských soudů). Arci, přímočaré provedení demokratických zásad naráží, v trestním právu ještě více než v jiných oborech státního života, na mimořádné obtíže, jež zvláště politická, sociální a národnostní struktura státu může učiniti nepřekonatelnými. Proto také se shledáváme v demokraciích se zjevem zdánlivě protidemokratickým, že kompetence porot se zúžuje a právě závažné delikty politické jim bývají odnímány. Někteří spisovatelé této skutečnosti dávají výraz, vyslovujíce, že demokratická republika jest ideální typ, jenž ve skutečnosti nemůže býti nikdy realizován.²⁾ Nelze zde do podrobnosti rozebíratí zvláštní hlediska a zvláštní povinnosti, jež pro trestního zákonodárce vyplývají z demokratické

²⁾ Weyr: *Formy státní*, Slovník veř. práva, str. 682.

státní formy. Bud' zde poukázáno na přednášku, již pronesl prof. Miříčka při své rektorské instalaci dne 2. XII. 1930.³⁾ Byť téma její zní všeobecně »O úkolech trestního zákonodárce«, přece její obsah jest přímo ideální směrnicí pro trestního zákonodárce právě v demokratické republice. Skvělou formou — přednáška se čte jako vybroušený essay — a v přehledu dokonale vystiženém probírá vynikající učitel trestního práva úkoly trestního zákonodárce.

Pokusiv se o vylíčení povšechných vztahů mezi státními formami a trestním právem nechci a nesmím pominouti vzájemného poměru mezi trestním právem a určitou formou vládní, jež se leckdy šalebně skrývá pod pláštěm republikánským, t. j. diktaturou. V diktatuře vládné určitá strana, skupina, vrstva, potlačujíc vše, co stojí mimo. Máme podobné zprávy o diktaturách v Rusku, v Itálii, ve Španělsku a nyní též v Německu. Jaký je vliv diktatury na trestní právo? Pohlédněme na ruský příklad. Ruská říjnová revoluce určila jako jediné kritérium při posuzování trestných činů revoluční svědomí a revoluční právní vědomí.⁴⁾ Svazový trestní zákon z 31. října 1924, navazující na »Směrnice trestního práva z 12. prosince 1919« má naveskrz třídní ráz, uskutečňuje přehodnocení odvěkých hodnot. Trestné činy, jež jsou prohlášeny za kontrarevoluční, jako sabotáž, spekulace, úplatkářství, podle posledních zpráv i stávká, jsou trestány smrtí, zatím co zavraždění jednotlivce jest stíženo dočasným mírným trestem. Příklad německý není o nic lepší, ba spíš ještě horší, uváží-li se, že jej dal národ »der Denker und Dichter«. Všichni jsme četli, jak odpovědný činitel státní slavnostním způsobem se zříkal demokracie, pro niž měl jen opovržení. Zůstane navždy vyhrazeno německé nacionální revoluci, že její vůdcové na odpovědných státních místech si neprokrytě libovali, »že nejsou stíženi předsudkem, objektiv sein zu müssen, a že se nedají omezovati zákonnými pouty«. Jest to okázalá přihláška k barbarství. A z časopisů mohl se každý dočísti plno zahanbujících dokladů o tom, jak trestní justice se dala do služeb nacionální diktatury. Četli jsme,

³⁾ Miříčka: O úkolech trestního zákonodárce. Právník 1931, str. 1 násl.

⁴⁾ Ečer: Trestní zákonodárství v SSSR. Věst. čs. společn. pro právo trestní. Sv. VIII, str. 30.

že kterýsi muž, jenž nesmekl při hraní písňe Horst Wessel, byl pro hrubý nešvar odsouzen na tři měsíce. Tvzení, že v Berlíně byl židovský občan smýkán po schodech, bylo jako nepravdivá Greuellüge potrestáno jednoročním vězením. Ale vrcholu bylo dosaženo teprve, když strana, jež sama zvítězila bezuzdným terorem, prohlásila za velezradu tvoření se nových stran aneb udržování stran starých. Na německém příkladu vidíme, jak jest to trapné, musí-li trestní právo sloužiti diktatuře určité strany.

Na konec se zastavme u poměrů v Československé republice. V ní stejně jako v jiných demokratických státech jest ochrana většiny politických právních statků shrnuta ve zvláštním zákoně na ochranu republiky z 19. března 1923, č. 50 Sb. zák. a nař. Zevním podnětem k vydání zákona byl atentát na ministra Rašína. Jest ještě v paměti, jak projednávání tohoto zákona v poslanecké sněmovně dne 6. března 1923 bylo provázeno mohutným odporem některých stran. Strany tyto ujišťovaly, že zákon naprosto zničí demokratické základy státu, že ve skutečnosti není ničím jiným, než zostřeným terorem určitého pojetí státního, že z bezohledného ničení politického odpůrce (schonungslose Abschichtung des Gegners) činí státní princip a že demokracie bude jím raněna do srdce. Zde se vidí nejlépe, jak stranickopolitická agitace dovede nesmírně přeháněti a zkreslovati. Nic z toho, co bylo tak hlaholně předpovídáno, se nestalo, nebyl to zákon na ochranu republiky, jenž zničil demokratické základy státu. Stačí, porovnáme-li nynější poměry s tím, co bylo před převratem. Kde dříve za starého režimu byly ukládány tresty na svobodě jednoroční i delší, nastoupily tresty jednoměsíční, pouze v těžších případech víceměsíční. Nalézací soudy, obávající se domnělé křivdy, leckdy zprošťovaly obžaloby i v takových případech, v nichž byl citelně dotčen státní zájem a teprve v opravném řízení mohla býti zjednána náprava. A přece se vyskytly z vážné strany hlasy, jimž prakse soudu se zdála přísnou. Milota⁵⁾ dovozuje, »že zákonodárce stál na principiálním stanovisku, že občan jest podle ústavy zásadně svobodný a že nemůže býti ve své politické činnosti omezen více než to zákon stanoví. Z toho nutno také vyvoditi jako interpretační pravidlo pro zákon na ochranu

⁵⁾ Milota: Ochrana republiky, Slovník veřejného práva čs., str. 1132.

republiky, že ustanovení jeho se mají vykládati restriktivně. Proto též prakse, která přezírá uvedené omezující klausule (na př. v § 39/2, 11 č. 1, 14 č. 5, pojem násilí v §§ 1 a 10 cit. zák.) a vykládá ustanovení zákona extensivně, přičítá se zřejmě vyjádřeným intencím zákonodárcovým. Naopak přepínáním trestní represe na poli tak choulostivém jako je politické, vzniká odpor proti zákonu a otrásá se i víra v nestrannost soudů. Mám za to, že výtky Milotovy nejsou odůvodněny. Kdo podrobně sleduje praxi našich soudů v užívání zákona na ochranu republiky, spíše zjistí mírnost ve výkladu zákona i v ukládání trestů. Po mém soudu neobstojí ani určité poukazy Milotovy. Jest správné, že skutková podstata urážky presidenta republiky vyžaduje (druhý případ), aby obvinění presidenta republiky bylo proneseno ve vědomí, že se tím v á ž n ě ohrozí jeho čest. Mohou býti obvinění presidenta, jež se ani v nejmenším nedotknou jeho vážnosti v kruzích rozumných inteligentů, avšak v jiných kruzích by bezpochyby vážně ohrožovaly obecnou vážnost presidentovu. Ani surové nebo štvavé hanobení republiky, národa, nebo národní menšiny, výtčené v § 14 č. 5 zák. č. 50/23, není soudy vykládáno na úkor obžalovaných, naopak jest jisto, že mnohé případy, jež se vyřizují toliko správní cestou, měly by býti vlastně posuzovány co činy soudně trestné. Pokud pak jde o pojem násilí v § 1 a 10 cit. zákona, tu jeho pojem rozšiřuje sám zákon, zahrnuje v § 39 č. 1 do násilí i nebezpečnou vyhrůžku bezodkladným násilným činem. Zákon na ochranu republiky byl přece vydán, aby politický stav v republice byl jím účinně chráněn. I Německo mělo svůj Republikenschutzgesetz a přece přispěl jen málo k ochraně republiky, neboť mnozí soudcové smýšlení protirepublikánského jej vykládali, mírně řečeno, ve prospěch obžalovaných a nikoli ve prospěch republiky. I u nás dospěly poměry tak daleko, že platný zákon na ochranu republiky se ukázal málo účinným v některých svých ustanoveních. Není svobody, kde není řádu. Znamenitě to vyjádřil ministr Dr. Franke, že demokracie, jež se nedovede brániti, nezasluhuje, aby byla.